

Zala megyei nonprofit szervezetek

Napjainkban a civil társadalom szerveződéseit, szervezeteit, jelenségeit általában úgy tárgyalják, mint kész, befejezett tényt, föl- és kiépült rendszert. Ezt lehetővé teszi e szervezetek gyors mennyiségi fölfutása, valamint a velük szemben megfogalmazódott politikai, társadalmi és szakmai elvárás. Holott a mélyebb elemzések arra figyelmeztetnek, hogy *szervezete, hálózata még korántsem tekinthető kialakultnak*. Fogalmi köre bizonytalan, erősen tükrözi a társadalom egészének átmenetiségét.

*„(...) a civil társadalom eredeti felhalmozásának kezdetén vagyunk, s nem pedig a folyamat végén. Létrejöttek már a civil társadalom csirái, szerveződése, s időnként intézményei is, de az még távol van a strukturált intézményi-szervezeti betagolódástól.”¹ Mindezek alapján a civil társadalom, illetve a nonprofit szektor szervezeteire, intézményeire úgy tekinthetünk, mint egy építkező folyamat elemeire. A zalai civil társadalom múltja, története jobbára földolgozatlan. Néhány rész tanulmány született csak eleddig. Az azonban nyilvánvaló, hogy *Zalában – főként a falusi térségekben – nem volt jelentős egyesületi mozgalom. A vallási közösségeken kívül alig tudunk más tartalmú, a polgári értékrendre fölkészítő formákról beszélni*. A szombathelyi teológusok is ezt állapítják meg 1935-ös göcseji falujárásuk naplójában. Hozzáteszik: a férfiak kimaradnak e közösségekből, amelyek tagságukat elsősorban a gyermekek és az asszonyok köréből toborozzák. Az elképesztő nyomornak, elmaradottságnak, műveletlenségnek tudják be a jelenséget.² Mindezek miatt az 1980-as évek elején *Zalában nem annyira újjászületik a civil szerveződés gondolata, mint inkább meg kellett teremteni*.*

1. Az újjáalakuló civil társadalom szerveződése az 1980-as évek elején

Az 1980-as évek elején a kisvállalkozások tömeges jelentkezése már a magyar civil társadalmi fejlődés új korszakának meghirdetője lett. A változást már a betóduló új fogalmak is jelezték, amelyek egyre szélesebb körben terjedtek el. Ilyen például a helyi társadalom, a második társadalom, a lokalitás fogalma, vagy pl. a helytörténeti-honismereti kutató- és gyűjtőmunka fölemelkedése a hobbiszintről a valóságos társadalmi érték szintjére. Kielezettebbé vált tehát a társadalom és az állam viszonya, vitája, egyre inkább megmutatta magát – Polányi Károly terminusával élve³ – a védekező társadalom, mintegy kompenzációként a történelmi lemaradás miatt. De a gazdasági kisszervezeteken kívül *az egyesületi mező ekkor még nem tudott igazán megszerveződni*. A kvázi társadalmi szervezetek uralma volt a jellemző. Az 1981-es jogszabály – a civil társadalom nekilendülésének ellenhatásaként – jelentős szigorításokat is tartalmazott. A korszak civil hálójából hiányzott még az alapítvány jogi lehetősége. A civil társadalom fejlődése, újjraépülése szempontjából egy átmeneti helyzet jött létre, amelyben a kelet-európai jellemzők (centralizálás, intolerancia, az ellenvélemények, a másság kiiktatása vagy legalábbis kényelmetlen volta) együtt éltek a modern társadalom demokratikus fejlemény-csiráival.

1980-ban a Központi Statisztikai Hivatal hazánkban 7420, 1982-ben 6353, 1984-ben 6570 egyesületet tartott nyilván több mint 2 millió taggal. Ezek többsége sport-, tűzoltó-, vadász-, horgászegyesület volt, amelyek erős intézményi szinteken keresztül igen szorosan kötődtek országos központjukhoz. A más jellegű szerveződések az egyesületek 10 %-át sem tették ki.

¹ Fricz Tamás: Van vagy nincs civil társadalom Magyarországon? = Uő: Állam, közvetítés, civil társadalom. Akadémiai, 1990. 198. old.

² Göcseji falujárás 1935. Városi Művelődési Központ, Zalaegerszeg, 1997. (Hasonmás kiadás.)

³ The Great Transformation. 1944.

Ezek közül is azok tudták létüket hosszabb távra biztosítani, amelyek az egyesületté válást megelőzően is működtek laza asztaltársaságként.

A létrejövő új típusú egyesületek beleszorultak, belekényszerültek a közművelődés kerekeibe. *A közösségi mozgássá szerveződő magánérdek terepét a közművelődés adta.* Az álcában való megjelenés később bizonyult tehernek, amikor már az egyesületek a helyi társadalom hatalmi szférájának részeként definiálták önmagukat és politikai (de nem pártpolitika) értékkel töltődtek föl. Ekkor már a közművelődési környezet nem jelentett előnyös terepet e formációk számára, inkább elsúlytalanodást eredményezett. Tehát az egyesületi, később az alapítványi mozgalom jobbra bennrekedt a kulturális szférában. Kormányzati megnyilatkozásokból is ítélve, mintha kizárólag a művelődési tárca ügye lett volna a civil szerveződés fejlesztése, s persze felügyelete. A szervezetek és a tagság jelentős gyarapodása ellenére ekkor a civil szerveződések egyáltalán nem reprezentálták és nem fődtek le a különböző csoportok érdekeltségi viszonyait, törekvéseit. Alig figyelhetünk meg valódi önkormányzati szervezettel és működési renddel, saját belső irányítással rendelkező egyesületet. Mindezek miatt az egyesületi demokrácia is csak töredékesen alakult ki. Egy vagy néhány ember „megszállottsága” élte, működtette az egyesületeket, amelyek tagsága passzivitásra rendezkedett be, sokszor a vezetőség is csak formálisan létezett.

A nonprofit közösségi szervezeteket teremtő aktivitás a falvakban élénkült meg, s ezen belül is főként a társközségekben. Az állam- és lakópolgári mivoltukban megsértett emberek mozgalmaként jelentkezett. (Zala akkor 256 településéből 250 falu volt, s ennek 74 %-a társközség.) Az addig is hagyományosan létező egyesületek mellett *az első zalai új típusú egyesület 1984-ben alakult meg egy társközségben, aprófaluban: Németsfaluban a Felső-Göcsej Közművelődési Egyesület.* Különösen ott éleződött ki a helyzet, ahol a társközségben létrejövő egyesület nyilvánvalóan a falu önálló státuszát kívánta helyreállítani, mint például Balatonyörök esetében. Az ottani községi tanács és az engedélyezést végző városi igazgatási osztály érdek-összefonódása mai szemmel nézve groteszk, abszurd helyzetet és az egyesületet akaró lakosság elkeseredett harcát eredményezte. Végül kikényszerítették az engedélyt, s társközségi státuszból önálló tanácsi rangra Zalában elsőként emelték a településeket.

2. A civil társadalmi szerveződés kibontakozása az 1980-as évek közepétől

Az 1980-as évek közepétől kezdve a nonprofit közösségi szervezetek rohamos mennyiségi fölfutását tapasztaljuk. 1987-ben új szervezettípussal is gyarapodott a szféra: mintegy három évtized után ismét lehetségessé vált az alapítványok létrehozása, amely az eddiginél nagyobb mértékben vonta be a gazdaság területét is a civil erőterbe. Alternatívát is teremtett, hiszen választási lehetőség nyílt a közérdekű kötelezettségvállalás és az alapítványtétel vagy – támogatás között.

Zalában Németsfalú példája nyomán gyarapodni kezdtek az egyesületek, bár a bonyolult, körülmények engedélyeztetés sokaknak kedvét szegte. A folyamatot leginkább az vitte előre, hogy a közösségfejlesztés elvei szerint átalakuló közművelődés mintegy munkatervi feladatának tekintette az egyesületi mozgalom ösztönzését, támogatásukat, s erre fönntartó művelődési osztályaikról is megerősítést kaptak. Hamarosan megyei pályázati és egyéb támogatási források is megszülettek az egyesületi mező munkájának segítésére.

Az egyesületek működése természetesen nem tudta túltenni magát az elmúlt négy évtizedes pusztításon: a folyamatosságnak, a mintáknak a hiánya megnehezítette a kibontakozást. Ez a következőkben nyilvánult meg.

A pályázati források ellenére az egyesületek többsége szegény volt, 10–30 ezer Ft közötti összeggel rendelkezett. Ez összefüggött azzal is, hogy céljaikat, programjukat nem tudták tisztán, világosan, ígéretesen megfogalmazni a pályázatokon. A lehetőségek huzamos szűkösége pedig eltántorítja a közösségi tevékenységtől az embereket.

Az egyesületek működése túlzottan személyfüggőnek bizonyult. Néhány, a legtöbb esetben egy ember áldozatos aktivitása jelentette az egyesületek zömének tevékenységét. Sokszor a demokratikus testületiség elvét e vezetők sem vették komolyan, idő- és energiapocsékolást láttak benne, amikor egyedül, önállóan látszólag gyorsabban és hatékonyabban tudtak

intézkedni. Elfogadó, passzív tagság alakult ki (általában 25–50 fő). E jelenségek miatt sokszor fölemelte fejét a pártoskodás, a széthúzás, egymás kölcsönös támadása és meg nem értése.

Németfalu nemcsak példát adott, de a domináló külső fejlesztés veszélyeit is megmutatta. Az egyesületalakulás után a közművelődési szakma piederstálra állította a települést. Szinte nap mint nap más megyékből, vidékekről érkező emberek, szakmai csoportok vagy éppen itt étkező potentátok (az egyesület berendezett egy konyhát kemencével) fordultak meg a faluban. Az egyesületnek nem maradt ideje önmagára, nem tudták gondjaikat megbeszélni, az örökös jövés-menés új feszültségeket is szült. Az egyesület befelé fordult példakép mivoltába. Házuk tornácának és a belső fölüjításra már nem sikerült megszervezni a közösséget. Ehelyett – önmagát is becsapva, a közösségfejlesztés alapelveit föladva – a gyámkodó Városi Művelődési Központ a saját karbantartóival végeztette el a munkát.

A nonprofit közösségi szervezetek mennyiségi gyarapodása mellett minőségi, lényegi változások is történtek az előző időszakhoz képest. 1989-ben először került sor a szféra törvényi szabályozására. Az új szabályozás legfontosabb fejleménye, hogy a kikapcsolt államigazgatás és rendőrség helyett belépő bíróság már nem engedélyezi az egyesület működését és megalakulását, hanem pusztán tudomásul veszi, nyilvántartja. Ez olyan előremutató, politikai értelmű változás, amely komoly legitimációs háttérrel is adott. A változást egy új fogalom, új szóhasználat is jelzi: 1987-től a publicisztikák már nem magántársadalomról és polgári társadalomról beszéltek, hanem a civil társadalom kifejezést használták.

A legfontosabb új jellemzők, fejlemények a „rétegesedés”, az átpolitizálódás, az „intézményesedés” és a városiasodás jelenségében foglalhatók össze.

A rétegesedés nem érintette a kisfalvakat, amelyek rétegszerkezete a megelőző időszakok negatív, sokszor politikailag is diszkriminatív intézkedései és folyamatai hatására eltorzult, egész rétegek és korosztályok hiányoztak belőle, s ezáltal sajátosságaik, hajtóerejük is elvesztett a helyi társadalom számára. A kis lakosságszám, a társadalmi munkamegosztás korlátozottsága nem valószínűsítette újabb szerveződések belépését. Itt továbbra is diffúzok maradtak a szervezetek mind a tagsági, mind a tevékenységi jelleg tekintetében. Alig specializálódtak, alig különültek el, határolódtak le tevékenységeik. Bármilyen is volt az elnevezésük, az alapszabályban megfogalmazott fő céljuk, előbb-utóbb kénytelenek voltak a település szinte minden ügyét fölvállalni, tehát komplex témaköröket, egész településfejlesztést, településpolitikát végezni. E meg gondolásból illetve rájuk a kissé furcsa, de talán kifejező *helyitársadalom-építő egyesület* elnevezés. 1989 végén 36 ilyen szervezetet ismertem Zalában. Másutt a *réteg- és csoportjellemzők előtérbe kerülésével a szerveződések tevékenységi jellege is határozott irányokat kezd öltetni*, egyre inkább lehatárolódott. Tevékenységük szelektálódott, kialakult domináns vonaluk, több jellemzőjük lekopott, eltűnt. Más esetekben úgy ment végbe a specializáció, hogy az egyesületen belül szekciók, munkacsoportok, tagozatok alakultak. Az újonnan alakult egyesületek már elnevezésükben is célirányosabb működési kört rögzítettek, tükröztettek. E megoldások némiképp a tagság aktivizálását is elősegítették, illetve valamennyire erősödött a belső demokratizmus, az öngazgató-önkormányzó testületi jelleg. A tagsági és a tevékenységi diffuzitás megszűnésének kettős folyamata azonban döntően a rendszerváltás utáni időszak jellemzője.

Egyre inkább kifejlődött és kifejeződött a civil szféra „védekező” jellege, amely természet-szerűleg vonta maga után a szervezetek átpolitizálódását. A helyi nonprofit közösségi szervezetek politikailag elsősorban a „*helyi állammal*”, a tanácsokkal – mint hivatalokkal és testületekkel – szemben foglalták meg önmagukat.

Igen fontos folyamat indult el a *civil szféra intézményesedésével*. A nonprofit közösségi szervezetek extenzív növekedése, mennyiségi gyarapodása mellett megkezdődött integrációjuk területi, megyei és országos szinten. Ugyanakkor a szervezetek méreteik megnövekedésével belsőleg egyre inkább differenciálódtak. Az előbbi folyamat a politikai állam törekvéseivel azonos irányba mutatott, hiszen az állam számára célszerűbb néhány nagy szövetséggel tartani a kapcsolatot, illetve ezeket megpróbálni befolyásolni, manipulálni, mint ellenőrizhetetlenül sok és sokszínű egyesülettel viaskodni. Bármilyen szinten elhelyezkedő szervezetek csak akkor tudnak megfelelő módon beépülni saját szférájukba, ha alulról szer-

veződő, jobban mondva: helyi akarattal megteremtik intézményesen is önnön érdekeik védelmét, tehát a szervezett érdekvédelmet.

Fontos fejleménye az időszaknak, hogy a *civil társadalom újjáépítésének falusi indíttatása után megindult és erősen előrehaladt a városok nonprofit közösségi társadalmi szervezeteinek kiépítése* is. Zalában 1990 novembere és 1991 februárja között tolódik el javukra az arány. Érthető ez a változás, hiszen a nonprofit közösségi szervezetek specializációjának előtérbe kerülésével a városok nagyfokú érdektagoltsága megjelenhet a civil mezőben. Megalakultak a városvédő, városzépítő egyesületek, amelyek jellege már nem ugyanaz, mint a korábbi település-védőké. Szakosodottabban és sokkal erőteljesebben egy értelmiségi cél- és értékrendszert mutatnak föl. A „hagyományos” településvédelem a városok peremkerületeiben, az anektált városrészekben szerveződött továbbra is, amelyek általában hátrányosabb helyzetbe kerültek a városhoz csatolással, mint a települési önállóságukat akárcsak részlegesen is megtartó falvak. Jelképértékű, hogy Bajcsa, Nagykanizsa peremkerületi része faluvédő egyesületet alakított.

3. A civil szervezeti mező fejlődése a rendszerváltás első éveiben

Ebben a fejlődési szakaszban a megszerveződés mozgalmi állapotától messze jutott a civil mező. A spontaneitás, az ösztönösség mérséklődött, a stabilizáló elemek nyertek teret. A szervezetiesedés magával hozta a belső hierarchizálódást. Kialakult és megerősödött a civil mező ideológiai, terminológiai hálójá, gyarapodtak az erre vonatkozó kutatások, publicisztikák. Helyi, regionális és országos szinten is megjelentek a speciális sajtótermékek, kiadványok (például helyi szinten a kalendáriumok, regionális szinten a Zalai Falu és a Kapocs, országosan a Sansz, majd a Kurázsi), rádió- és tévéműsorok is alakultak ki a szféra szolgálatára. Itthon is megjelentek az első törekvések a nonprofit mező marketing-elméleti megközelítésére. Úgy is mondhatnánk: jelentősen megnőtt a szféra profizmusa. Emellett azonban – jelezve a szféra differenciáltságát, sokszínűségét – jelentős a helyi szervezetek azon tömege is (vagyis a legfontosabb szinten), amely lemaradt, megrekedt fejlődésében.

A civil szerveződés alapvetően érdekfölismerés, -tudatosodás eredménye. Tehát amelyek településen ilyen mozgás nem indul el, nem jelenik meg, ott leépülnek tekinthető az érdekmegvalósítás. Olyan mértékű rombolás valósult meg a helyi társadalom szerkezetében, hogy a közösség képtelen megszervezni önmagát, jövőképet építeni. Ezért fájdalmas az az 1990-es adat, miszerint míg minden zalai városban és (volt) székhelyközségekben volt valamilyen bejegyzett nonprofit közösségi szervezet, addig a társközségek 75 %-ában, 133 faluban egyetlen egy sem (az összes zalai település 52 %-ában). Ez az érték 1992 decemberében sem csökkent 100 alá. Rontja a helyzetet, ha beszámítjuk, hogy a legnagyobb arányt képviselő sport-, de még inkább a tűzoltó-egyesületek működése sokszor formális vagy működésnek egyáltalán nem is nevezhető. Találkoztam olyan esetekkel, amikor tűzoltó-egyesületi „tagok” nem is tudtak tagságukról. Márpedig a legtöbb faluban a bírósági bejegyzések szerint e két típus „működött”. 1990 márciusában csak egy sportegyesületet regisztrálhattam a székhelyközségek 4 %-ában, a nonprofit közösségi szervezettel rendelkező társközségek 82 %-ában. Ehhez a képhez még hozzátartozik, hogy a bírósági bejegyzések korántsem hűen tükrözik az egyesületi kört, hiszen a megszűnt szervezetek csak a legritkább esetben töröltetik bejegyzésüket.

Mindazonáltal a zalai nonprofit közösségi szervezetek száma az 1990 eleje és 1992 vége közötti időszakban csaknem megduplázódott. A falusi szervezetek aránya fokozatosan csökkent 51,82 %-ról 44,60 %-ra, míg a városiaké 44,32 %-ról 48,52 %-ra nőtt. A regionális jellegű szervezetek aránya is nőtt 3,86 %-ról 6,88 %-ra. Általánossá vált a szakmai szervezetek, érdektömörülések erőteljes aránynövekedése, főleg 1991 második felétől. Falun a településvédők tartották pozícióikat, míg a városban jelentősebb volt a kulturális szervezetek előretörése. A regionális szerveződés a megyében egyre inkább előtérbe került, főleg az egészségügyi-szociális és sport területen.

Zalában megkezdve, 1990 márciusától kezdve jöttek létre az alapítványok. Jellemük szerint ekkor még nem lehetett domináns típust megnevezni, a szociálistól a kulturálisig, az oktatásitól a településfejlesztőtől minden fajtájuk fölbukkant. A falvak ennél is később, egyéves fáziskéséssel indultak el az alapítványi úton. Az alapítványok jellegét tekintve 1992-re szembe-tűnő, hogy a művelődési célt teljesítő szervezetek (oktatási és kulturális) erős túlsúlyal

rendelkeznek, míg a „klasszikus” alapítványi jellegnek minősülő szociális célzat meglehetősen visszaszorul mögöttük. Mindez érthető, ha arra gondolunk, hogy a művelődési-kulturális ágazat már korán, talán a legkorábban került vészhelyzetbe az ún. maradékelvű és visszaszoruló állami finanszírozás miatt.

Alapvető problémává nőtt az alapítványi szféra hatékonyságának kérdése. A legtöbbet – néhány nagyvállalati alapítástól eltekintve, amelyek az összes szociális célú forrásukat ide mentették – minimális pénzeszközzel alapították, arra számítva, hogy idővel a gazdasági szféra segítségével növelhetők, föltölthetők lesznek. Ez azonban reménytelenné vált az ismert folyamatok következtében, illetve a lehetséges szponzorok számára voltak/vannak vonzóak és kevésbé vonzóak minősülő célok. Az alapítványi kuratóriumok sem mutattak annyi aktivitást, mind az egyesületek. A pénz kamatoztatásán kívül – néhány kivételtől eltekintve – alig találunk más megoldást az alapítványok működésében. A gondolkodás az „alapítvány = időszakos pénzosztás” sémára állt rá, így nem jelent meg természetesenként a szolgáltató alapítvány típusa. Bár sokszor a gyarapodási lehetőségek visszaszorulása miatt pénzt sem osztottak, pihentették a tőkét. Vállalkozási tevékenységet az ekkori alapítványoknak mindössze 3,4 %-a folytatott. A működési kiadások igen alacsonyak voltak, hiszen az alapítványok csaknem teljes köre önkéntes munkásokkal, semmilyen módon nem fizetett „köz munkával” dolgozott. Részben a financiai kérdésekkel is összefügg az az alapvető probléma, hogy a szélesebb nyilvánosság előtt az alapítványok ritkán jelentek meg. Ez roppant veszélyes jelenség, hiszen egy mindenféle kontroll alól mentes hatalmat hozott létre, melegágyává válhat a korrupciónak, az összefonódásnak. A nyilvánosság kizárása könnyen érvényesülni enged az idegenérdekűségét is.

Az alaptőke tekintetében 1991 végén nyolc, 1992 végén pedig tizenegy alapítványé haladta meg az 1 millió forintot. Ebből három jelentősebb: 11, 11 és 26 millió forinttal (ebből kettőnél alapító egy minisztérium is). A magánszemélyek alapítványai esetében 35 ezer forint körül mozgott az alaptőke, nem magánalapítványnál 700 ezer forint körül. De az alapítványok zöme az 1000–200 000 forint közötti kategóriában helyezkedett el. Települési osztályozás szerint a városoké a vezető szerep. A legkisebb alaptőkével éppen a regionális szerepkört vállaló alapítványok rendelkeztek. *Jelentős volt az aránytalanság az alapítványok között: 5,37 %-uk kezében összpontosult az alaptőke (1991 végén mintegy 81, 1992 végén kb. 130 millió forint) 74 %-a.*⁴

Az időszak nonprofit közösségi szervezeteinek főbb jellemzői a következőkben foglalhatók össze:

- a nonprofit közösségi szervezetek korábbi politikai töltetének, protopárt-jellegének elvesztése, egyfelől kiüresedése, másfelől tisztább jellegük kialakulása;
- ellentétes folyamatként a direkt pártpolitikai érdek megjelenése a nonprofit közösségi szervezetekben, nem utolsósorban amiatt, mert a szervezetek egy része ellenszolgáltatás (támogatás) reményében a pártok felé orientálódott;
- az állami magatartás módosulása (ugyancsak fölfedezhető az államhoz való egyfajta orientálódás), a pályázatok rendszerszerű működtetése;
- a nonprofit közösségi szervezetek és a települési önkormányzatok együttműködésének, kapcsolatának hiánya;
- a települési hierarchia leképeződése a nonprofit közösségi szervezetek lehetőségeiben.

1990-ben jelentősen előrehaladt a nonprofit közösségi szervezetek specializálódása, differenciálódása és a városi szerveződés folyamatának továbbélése. Ám még egyszer a falusi diffúz egyesületek is új lendületet vettek, új virágkort éltek. Ennek alapvető oka: a tét. *Az egyesületek jelöltállítási jogot kaptak a helyhatósági-önkormányzati választásokon.*⁵ A jelöltek indító egyesületek már nemcsak a tanácsi szisztéma ellenében, de a többpárti kizárólagosság ellenében is megfogalmazták önmagukat. Információim szerint 40–50 egyesület vett részt jelöltállítással a választásokon. Jelentős eredményt értek el, hiszen ahol indítottak jelöltek, ott a megyei átlagot tekintve a jelöltek 49,32 %-ot tettek ki a helyi képviselőtestületen belül. Ez

⁴ Selyem Tóth Sándorné: Az alapítványok adózási kérdései, működésük tapasztalatai. 1992. (Kézirat)

⁵ Jagasics Béla: Társadalmi szervezetek Zalában. Társadalom-Információ-Művelődés (a Magyar Népművelők Egyesületének lapja), 1991. május.

az arány differenciálódott aszerint, hogy városról vagy faluról, illetve a falun belül székhely- vagy társközségről volt-e szó. Csakhogy a lezajló politikai és társadalmi változások a civil szférában összegyűlt erőket, az ide tömörült értelmiségi elitet kiszippantották. Sőt, a „renegát elit” ellentétbe került a nonprofit közösségi szervezetekben megmaradt „tömeggel”, azáltal, hogy az eddig itt képviselt politikai értékrend a választásokkal levált a civil szféráról. Ezzel egyszerűsödött a kiürült nonprofit közösségi szervezetek hivatkozási pontjait és ellenségképüket is elvesztették, hiszen a településeken a tanácsok helyett önkormányzatok alakultak demokratikus helyi hatalmakként. Tehát a volt politikai rendszer legitimációs válsága nem ingatta meg, inkább erősítette, radikalizálta, stabil cél- és feladatrendszer kialakulásához segítette hozzá a civil társadalom intézményrendszerét, amely a társadalmi stabilitás egyik biztosítéka is volt az erjedés időszakában, a politikai rendszer átalakításában. Tevékenysége eredményeként azonban a pártpolitikai dimenziók megteremtése, majd megerősödése, privilegizálódása került napirendre. Ez pedig másodlagossá tette az addigi értékeket, a pártokon kívüli civil szféra elveszítette erjesztő jellegét. E kényszerre reagálva azonban kiforrtak azok a jellemzők, amelyek új, adekvát cél-, tevékenység- és értékrendszer kiformalódására vezettek.

Az eredményes – bár szűk körű – helyhatósági választási szereplés ellenére a rendszerváltás kezdeti éveiben a települési önkormányzatok jelentős része nem érzékelte a helyi civil-társadalom fejlesztésében meglévő felelősségét. A helyi nonprofit közösségi szervezetek alakulásában, működésében munkájuk szükségtelen akadályozóit látták. A helyi hatalom-kisajátítás, -összerántás gyakorlatára a civil szerveződések szempontjából a következő jelenségek utaltak:

- A fölbomló „szocialista” rendszer utolsó éveiben szinte megszokottá vált, hogy a helyi nonprofit közösségi szervezetek vagy azok közös képviselete részvételi, de sokszor tanácskozási jogot kapott a tanácstestületi, egyes esetekben a végrehajtó bizottsági ülésekre is. A települési önkormányzatok ezt a közvetlen beleszólást, nyilvánossági és kontroll-lehetőséget szükségtelennek ítélték. Ugyanígy igen korlátozott mértékben éltek csak a bizottságok létrehozásával, illetve nem adták át nekik jogköröket.
- A települési önkormányzatok egy ideig kedvező lehetőséget láttak az alapítványok létesítésében, alapításában. Amikor azonban tudatosodott bennük, hogy az alapítói összeg nem vonható vissza, más célra közvetlenül nem fordítható, illetve hogy a képviselőtestület direkt rendelkezése a pénzek fölött, a ma oly frekvencián vagyoni körben ily módon elveszik, s a kuratóriumok is ráébredtek jogaikra, lehetőségeikre, akkor ez az alapítási hullám jelentékenyen lefékeződött.
- A települési önkormányzatok jó része a nonprofit közösségi szervezeteket amolyan látszat-szerepkörben szerette volna látni. Tehát vegyen részt a lakosság tájékoztatásában, a „társadalmi” munka szervezésében, de több jogosítványt, a döntés-előkészítésben vagy a döntésben részvételt már ne követeljen magának. Ebből adódik, hogy egyféle szerveződést láttak egyértelműen szívesen akkor a településen: az ún. bűnmegelőzési, esténként járőröző vagy a vagyonvédelmi egyesületek.
- Míg a korábbi időszakban szinte automatikus volt, hogy a nonprofit közösségi szervezet működési helyet, valamelyes infrastruktúrát kapott valamelyik tanácsi intézményben, legtöbbször a művelődési házban, és némi működési támogatást – ekkor már nem volt természetes. Ha feszültség keletkezett a települési önkormányzat és a nonprofit közösségi szervezet között, akkor az előző kezében a legfőbb szorító eszköz éppen a hely és az infrastruktúra, hiszen nagyon kevés helyi szervezet volt képes bérleti díjat fizetni. Súlyosbította a helyzetet, hogy a legtöbb megyei szintű pályázati támogatás kirekesztette a nonprofit közösségi szervezeteket – megkérdőjelezve ezzel a szabad feladatvállalás, a sokszektorúság és az esélyegyenlőség elvét –, s csak az önkormányzati fönntartású intézményeket priorizálta.
- A települési önkormányzatok többsége nem vagy alig tekintette partnernek a nonprofit közösségi szervezetek önkormányzatait. Egyeztető, együttműködési megbeszélésekről, tárgyalásokról alig tudunk. Természetesen a nonprofit közösségi szervezetek oldaláról is voltak olyan jelenségek, amelyek a települési önkormányzatokkal való együttműködés, jó kapcsolat ellenében hatottak. Sokszor valóságos működés, tevékenység nélkül léptek föl, s ilyenkor a legtöbbször nem a józan kritika, hanem a vagdalkozás volt jellemző

rájuk. Főlkészületlenek voltak arra, hogy valóságos, hatékony és konkrét párbeszéd részesei legyenek. A helyi nonprofit közösségi szervezeteknek az érintett része értetlenül és mozgásszegényen figyelte, élte meg az új fejleményeket. Úgy tudták magukról, hogy egy nagy történelmi korszakváltás erjesztői, demokratikus fórumai, iskolái és képzésfejlesztői voltak. S most legjobb erőiktől elhagyatva, kiüresedve, új céljaikat, tevékenységeiket, kapcsolódási pontjaikat még nem találva ellenségesnek érzékelték a helyi és a nagytársadalmi politikai, állami környezetet.

4. Napjaink

Napjainkban tovább folytatódik a nonprofit közösségi szervezetek mennyiségi szaporodása⁶ (bár a megelőzőnél korlátozottabb mértékben), méretbeli növekedése, ezáltal belső szervezeti differenciálódásuk és integrálódásuk országos szinten. Az állam kifejezetten ösztönzi a nagy mamutszervezetekbe való tömörítést – érthető okokból. Jelentős változás az előző időszakhoz képest, hogy a szervezeti gyarapodás fő trendjét már nem a településvédő, s illetően komplex, diffúz egyesületek adják, hanem a szakszervezetek, a kamarák, az egyéb szakmai érdekvédelmi összefogó szervezetek. Új formák is megjelentek: az aktuális hatalmat, valamint a gazdasági szférát a nonprofit kedvezményrendszerbe becsatlakozó közalapítványok és közhasznú társaságok. Elméletileg is kérdéses a térségi társulások és az önkéntes biztosító pénztárak e körbe tartozása.

Egyre heterogénebb az egyesületi mező finansziális lehetőségeiben, teljesítőképességében, aspirációiban egyaránt. Az 1980-as években alakult egyesületeknek általában sikerült megtartaniuk, stabilizálniuk kezdeti aktív működésüket, új fejlődési szakaszba léptek. Már régebbről kialakították tevékenységük fő irányait, központjait, nem utolsó sorban annak eredményeként, hogy ehhez akkor még megfelelő segítséget, tárgyi háttérrel is kaptak. Például helytörténeti gyűjteményeket alakítottak ki és kezelnek; hagyománnyá érett, rendszeresen visszatérő alkalmakat szerveznek; kiadványokat szerkesztenek és adnak ki; helyi tévéstudiót üzemeltetnek; kialakultak tagsági szolgáltatásaik stb. Az összes egyesületnek kb. 5 %-a tartozik e körbe. Sajátos feszültséggel küszködnek: megerősödött, folyamatos tevékenységük igényli a továbblépést, nap mint nap új, szükséges feladatokkal találkoznak. Az ambíció, a szükséglet azonban ellentétbe kerül lehetőségeikkel. Nincs elegendő erejük a státuszteremtéshez, függetlenített munkatársak alkalmazásához, holott önkéntes munkásaik már többször összeütközésbe kerültek egyesületi tevékenységük miatt főmunkahelyükkel. Az egyesületek további 5 %-a úton van felé az „elit kör” felé. Súlyos problémák jelentkeznek viszont az egyesületi mozgás törzsét jelentő többségnél. Alig van tagsági aktivitás. A „túl aktív vezető + túl passzív tagság” képlete tovább él. A közgyűlések szervezése, lebonyolítása sokszor játékká silányul.

A civil mező intézményesedése egy kisebb szervezeti körnél oly módon is rendkívül előrehaladt, hogy egyre fokozódik (ha még nem is általános) e szervezetek épületekkel és egyéb vagyonnal való rendelkezése, illetve főállású alkalmazottak foglalkoztatása, már nem csak országos szinten. Ez egyrészt azt tükrözi, hogy a már korábban megalakult szervezetek tevékenysége rendkívül meggazdagodott, kitágult, tehát továbbra már hatékonyan pusztán öntevékeny munkával nem lehetett ellátni.

Fontos fejlemény, hogy a nonprofit közösségi szervezetek belső politikai töltete ugyan leépült, ugyanakkor a civil szféra részben direkt politikai-hatalmi érdekek játéktérévé vált. Az egyesületi és a pártszféra szembenállása tehát enyhült. Egyrészt azért, mert a választások lezajlásával a helyi pártcsoportok nagyobbik része megszűnt létezni. Másrészt azért, mert a pártok érdekeik bázisául megnyerni szeretnék az egyesületeket. A politikai és állami elit itt is kísérletet tesz hatalmi pozíciói kiépítésére és megerősítésére. A civil társadalom egy része tehát maga is politikai-hatalmi szférává vált, igaz, viszonylag rejtett módon.

A települési önkormányzatokhoz való viszony pozitívan változott. Igaz, a lehetőségbeli szűkösség miatt a nonprofit közösségi szervezetek kritikus mértékben kiszolgáltatottak a települési önkormányzat jóindulatának.

⁶ Jagasics Béla–Németh Zoltán: Zalai civil regiszter. Landorhegy Alapítvány, Zalaegerszeg, 1998.

Mindezek és egyéb tényezők hatására a politikai állam életébe a civil társadalom érdekeit becsatlakoztató országos szervezetek, szövetségek és a helyi civil szerveződések között bizonyos fokú szakadás is megfigyelhető, annak ellenére, hogy a demokratikussá váló politikai-állami berendezkedés olykor feszültségekkel terhes, de bevett elemévé vált a társadalmi szervezetek közreműködése az érdekképviselet-érdekegyeztetés folyamatában. Erősödött a tagi érdekvédelem, a közvélemény formálása, a befolyásgyakorlás a döntési folyamatokra. Országos és helyi nonprofit közösségi szervezetek meg-megfeszülő ellentéteinek több oka lehetséges. Egyrészt a periféria és a centrum ellentéte érhető itt tetten, másrészt az öntevékenység-spontaneitás és a profizmus-szervezetszerűség szembenállása. A politikai érdekkinyilvánításra való kihegyeztettség (amelyben benne foglaltatnak az országos szervezetek képviselőinek pártpolitikai aspiráció is) ugyancsak sokszor szembekerül a helyi szervezetek féltékenyen őrzött politikai, pártpolitikai függetlenségével. Megváltozott tehát az alulról vagy helyből építkezés trendje, ami a civil társadalom lényegi jegyét adta a megelőző időszakokban. A politikai államhoz közvetítő nonprofit közösségi szervezetrendszer lassan különálló szféraként tételeződik alapjától, ahelyett, hogy összekötné az állammal.

Nyilvánvalóvá vált, hogy a pályázati rendszer alig képes a rehabilitációra, az esélyek valamelyes kompenzálására, ellenkezőleg, növeli a meglévő különbségeket.

Összefoglalás

A zalai egyesületi alapítványi mező – a szűkítő, korlátozó körülményeket is figyelembe véve – számbelileg lényegesen kisebb a regisztráltnál, s elmarad a társadalmilag kívánatostól. Kedvezőtlen, hogy napjaink társadalmának értékválsága, értéktorzulása, illetve -átalakulása sokakat eltaszít az önszerveződéstől. Néhány civil társadalmi terület gyarapodik ugyan, ám egészében kiegyensúlyozatlan a fejlődése. Nem stabilizálódtak belső arányai. Ami más esetben rugalmasságként lenne értékelhető, az jelenleg a standard belső szerkezet hiánya miatti állandó változékonyság, labilitás. Az alapítványi szféra egészében szegényes, alacsony hatásfokú. Veszélyes jelenség, hogy kritikus mértékben szorul külső támogatásra az alapítvány és az egyesület is. A nonprofit közösségi szervezetek működését számos materiális feltételbeli hiányosság nehezíti, a döntő azonban a kulturális minták beépületlensége. Még mindig a jövő feladata a civil szervezeti kultúra mindennapos tétele, a különböző szervezeti formákkal élés (és nem visszaélés) megtanulása. Reményt keltő viszont a szféra kemény magjának specializálódása, intézményesedése, tevékenységeik hagyománnyá gyökeresedése.

Jagasics Béla

Az Egervári Helytörténeti és Községépítő Egyesület

Tíz év az emberi társadalmak történetében csak egy pillanat, de az emberi életben hosszú idő. Még hosszabb azonban egy közösség életében. Napjainkban sajnos kevés közösség éri meg ezt a kort. Ennek az egyesületnek sikerült, pedig nem arra rendezkedett be, hogy tisztes kort megérjen, hanem arra, hogy teljesítse a célul tűzött, alapszabályában megfogalmazott feladatokat. S ez a munka bizony nem volt kevés, az út buktatókkal és ellentmondásokkal volt teli.

Egervár az 1980-as évek elején hosszú téli álmát aludta. A lehetőségek sora suhant el észrevétlen felettünk, az Egervári Esték rendezvénysorozata is csak az álmok szintjén háborgatta a falu békés szendergését. Igaz, volt néhány ember, aki nem vett részt a közös szendergésben, akik úgy gondolták: fel kéne ébredni már.

Több próbálkozás is sikertelen maradt, de a kitartás végül eredményre vezetett. 1984. december 28-án tíz ember összejött a falu könyvtárhelyiségében, hogy egy kis közösséget hozzon létre, a Helytörténeti Kört. Ezeket az embereket a közös érdeklődés, a falu múltjának kutatása, megismerése, valamint az a meggyőződés hozta össze, hogy tenni kell a faluért

valamit. Ettől kezdve a mind gyakoribbá váló találkozásaik alkalmával lassan rakosgatták össze a múlt mozaikjának emlékkockáit. Elkezdték a régi tárgyak, fényképek, iratok gyűjtését, kiállításokat rendeztek, előadásokat szerveztek. Közben többen csatlakoztak a kis társasághoz, a taglétszám egy év alatt megduplázódott.

Három év – sokak szerint öncélú – munkája számos eredményt hozott: értékek sora menekült meg az enyészettől, emlékek a feledéstől. Kezdtük megismerni ápolásra érdemes hagyományainkat, s létrejött egy valóságos érték: működő közösség! Ennek jelentőségét csak akkor lehet igazán felmérni, ha hozzátesszük: ebben az országban a sport- és hobbi-szervezeteket kivéve több mint négy évtizeden át igyekeztek gyökerestül kiirtani a közösségeket. Ügyeltek arra is, hogy a véletlen bentmaradt gyökérdarab nehoj újra sarjadjon! Ezek a közösségek ugyanis képesek önálló életet élni, s egyetlen központi akarat által irányítani csak az ilyen közösségektől mentes, homogenizált társadalmat lehet!

A Helytörténeti Kör kutatómunkája során rábukkant egy adatra, mely szerint 1988-ban a falu jelentős évfordulót ünnepelhet: *Egervár első írásos említésének 700. évfordulóját*. Lázás munka következett: a faluban működő intézmények, hivatalok közreműködésével Emlékbizottság alakult, s 1988 szeptemberében sor kerülhetett a kétnapos rendezvénysorozatra, az ünnepi programra. A rendezvények sikere valóságos fordulópontra volt a közösség életében. Olyan erőpróba volt ez, mely után már komolyabb tervekkel lehetett szövegetni.

A tapasztalatokat összegző összejegyzésben felvetődött a gondolat: jöjjön létre egy, a Helytörténeti Kör munkáját és hagyományait folytató, de szélesebb működési körrel rendelkező, szabályszerűen bejegyzett egyesület. Szervező bizottsága 1988. október 15-én látott munkához. Sok feladata volt: végigjárta a falut, kidolgozta az egyesület céljait, feladatait, megfogalmazta az alapszabály tervezetét. Az alakuló közgyűlés 1988. december 10-én ült össze a Várkastélyban, ahol alapító tagként a jelenléti ívet 42-en írták alá. A közgyűlés elfogadta az alapszabályt, megválasztotta a 11 fős választmányt és a háromfős ellenőrző bizottságot, megalkotta 1989. évi munkatervét, s ezzel megalakult az Egervári Helytörténeti és Község-
szépítő Egyesület.

Talán nem érdektelen szólni az alakulás, a bejegyzés körülményeiről, valamint az egyesület fogadtatásáról. Mivel is járt 1988-ban az egyesületalakítás? Csak akkor derült ez ki, amikor a jogszabály előírásait követve a szervező bizottság névsorát bejelentették – mert be kellett jelenteni! – a bejegyzésre illetékes Zalaegerszegi Városi Tanács Igazgatási Osztályára. A hivatalnak kötelessége volt, hogy a belügyi szervek bevonásával meggyőződjön a bejelentett személyek – úgymond – megbízhatóságáról, hogy ellenőrizze, a megalakítandó szervezet nem veszélyezteti-e a népi demokrácia államrendjét? S miután semmi elítélendőt nem találtak, adták ki az engedélyt a szervezet megalakítására. Tüzetesen átnézték az alapszabályt, erkölcsi bizonyítványt kértek a megválasztott tisztségviselőktől, s csak ezek után hozták meg a bejegyző végzést. De a hivatalok valószínűleg önmagukban és a másik hivatalban is kételkedtek, vagy egyáltalán nem bíztak az állampolgári szándékokban, mert ezek után is ellenzéki szervezetként kezelték az egyesületet – sok hasonló társával együtt

Az Egervári Helytörténeti és Község-
szépítő Egyesület már javában működött, amikor megszületett az egyesülési jogról szóló, az egyesületek működését szabályozó, demokratikus, 1989. évi II. törvény. Ennek nyomán az egyesületet a bíróság is nyilvántartásba vette.

Még egy dolgot – mielőtt az egyesület konkrét működéséről szó esne – tisztáznunk kell: miért lett a helytörténeti mellett község-
szépítő is az egyesület? Honnan vette a mintát? Eleinte sokan tették fel a kérdést: ha község-
szépítő az egyesület, akkor miért nem látják tagjait kapával, kaszával a kezükben? Az egyesület azokat a másfélszázados hagyományokat kívánta folytatni, melyek az 1800-as évek első felétől éltek Magyarországon. Az akkor még Szépítő Bizottmányoknak, később szépítő egyesületeknek nevezett szervezetek tevékenységének mintáját Széchenyi István honosította meg. Ebből nőtt ki a város- és faluvédő, szépítő egyesületek mozgalma, mely töretlenül fejlődött 1948–49-ig. A települések építészeti és természeti értékeinek védelmével, településrendezéssel, település-
szépítéssel, kulturális örökségünk őrzésével foglalkozó egyesületek a diktatúra áldozataivá váltak. S így talán érthető, hogy miért tekintettek bizalmatlanul, gyanakvóan az 1980-as években újraéledő egyesületekre.

Az említett célok jelentek meg az Egervári Helytörténeti és Község-
szépítő Egyesület céljai közt, sőt nevében is. Mindjárt alakulásánál nyilatkozott arról, hogy csatlakozni kíván a

hasonló egyesületeket tömörítő Város- és Faluvédők Szövetségéhez. A Szövetség 1989 tavaszán egy kétnapos kibővített választmányi ülést és tapasztalatcserét tartott Egerváron, melynek ez az egyesület volt a szervezője. Ugyancsak 1989-ben kezdeményezték, hogy tágabb környezetükben is alakuljon az egyesületek tevékenységét segítő, az érdekeiket képviselő szervezet. Így jött létre Egerváron 1990 februárjában a Zalai Egyesületek Szövetsége.

Az Egyesület tevékenységét az általános közszépségítő célok mellett négy fő részre lehet osztani: a helytörténeti munka, épített és természeti értékek védelme, kulturális szervező munka, közösségépítő tevékenység.

Helytörténeti munkájuk eredményeit dicséri, hogy a faluban lévő régi tárgyak, fotók, dokumentumok összegyűjtése után, történeti kutatások nyomán 1991-ben megnyithatták állandó helytörténeti kiállításukat. Ide kell sorolni a község címerének, zászlajának és pecsétjének elkészítését és az azt előkészítő történeti kutatómunkát. Kutatásai derítették fény arra is, hogy az a kis rom a Derékhegyen, melyből hegyi kápolna készült, a XVIII. század elején épült, és építtetője gr. Széchenyi György volt. Nem szabad említés nélkül hagyni egyéb kiállításait, a helytörténeti előadásokat, vetélkedőket. Talán nem érdektelen megemlíteni azt sem, hogy az Egyesület csapata két alkalommal is első helyezett lett a *Zala megye az én hazám* megyei honismereti, közösségi vetélkedőn.

Az épített és természeti környezet értékeinek védelmében sem tettek keveset. Olyannyira nem, hogy itt csak címszavakban lehet beszélni róla. Egyik legfontosabb feladatuk volt a műemlékek – a várkastély és a templom – állapotának, helyzetének figyelemmel kísérése, a műemléki hatóságokkal való folyamatos kapcsolattartás védelmük érdekében.

1989: két fontos munka: A Nádasdy-Choron címer újrarafaragatása, visszahelyezése a várkastély saroktornyára; a templom értékes Angster orgonája felújításának megszervezése.

1990: A dénesfai volt iskolaépület rendbe hozása; elkezdődött a falu építészeti és természeti értékeinek felmérése.

1991: Elkészítették – az országban elsőként – az épített és természeti értékek helyi védelmét szabályozó önkormányzati rendeletet. Azt az önkormányzat elé tárták, s az elfogadta. Több javaslat készült a helyi védelemre érdemes értékek körére vonatkozóan.

1992: A dénesfai kőkereszt restaurálásának megszervezése, szervezőmunka a templom helyreállítása érdekében.

1993: A templom előtti Szent Család szobor restaurálása.

1994: A templom helyreállítása érdekében komoly propaganda és szervezőmunka, a hegyi kápolna elkészítésének előkészületei.

1995: A hajdani tűzoltókocsi restaurálása, kiállítása.

1996: A hegyi pihenőház felújítása, kápolnává alakítása.

Kulturális szervezőmunka: a 700 éves évforduló, a Széchenyi Emléknep és kétnapos rendezvénysorozata, Solymosi Emléknepok, az Egervári László Emléknepok, az Egervári Esték szervezésében való részvétel (az Egyesület egyik alapítója az Egervári Estékért, Hagyományokért, Kultúráért Alapítványnak), a március 15-i rendezvények, a Nyári Kölyökakadémia, a szüreti felvonulások, a hangversenyek.

Itt kell megemlíteni az egyesületi klub kialakítását, folyamatos üzemeltetését, az ott szervezett klubesteket, borkóstolókat, kiállításokat, előadásokat. Nem szabad elfeledkeznünk az egyesületi dalárda működéséről, szép sikereiről sem. Az egyesület egyik legnagyobb vállalkozása, a kábeltelevízió, a stúdió létesítése, folyamatos üzemeltetése.

Nehezen besorolható az eddigi csoportokba: pl. a falutérkép és tájékoztató tábla, valamint a kápolnához harangláb elkészítése, de az Egyesület kiadványai is (a 700 éves Egervár, a Helytörténeti Kör megalakulása 10. évfordulójára megjelent kiadvány, vagy most: a Helytörténeti olvasókönyv).

Az Egyesület kezdettől napjainkig megőrizte függetlenségét a nagypolitikát alakító hatásoktól. Minden politikai érdektől, tevékenységtől mentes. Ez azonban nem jelenti azt, hogy nem politizál. Léte, az előzőekben felsorolt tevékenysége mind politikai értékű, de nem politikai indíttatású. Az Egyesület tevékenységével, de már pusztán létével is a helyi közélet alakítója.

Srágli Lajos

A Deák Ferenc Megyei Könyvtár helytörténeti tevékenysége

A Zala Megyei Könyvtárat – mely 1988 óta viseli a haza bölcse nevét – 1952-ben minisztertanácsi határozattal hozták létre, a két évvel korábban megalakított körzeti könyvtár állományára alapozva. Helytörténeti kutatások természetesen korábban is folytak a megyében, születtek egészen kiváló monografikus kiadványok – pl. Gönczi Ferenc *Göcsej* című könyve –, de a kutatómunkának intézményes háttere igazából nem volt, a keszthelyi és a kanizsai múzeumot kivéve. Az intézményes bázis hiányát érezve Fülöp István tanító már az 1940-es években létrehozta a Zalai Táj- és Népkutató Intézetet, majd később, az ötvenes évektől a megyei könyvtár igazgatójaként folytatta a gyűjtést, feldolgozást és publikálást.

Az öt követő vezető is mindig nagy gondot fordítottak a könyvtár helytörténeti gyűjteményének gyarapítására és szolgáltatásaira, a megfelelő képzettségű munkatársak foglalkoztatására. Talán nem véletlen, hogy Zalaegerszeg város jelenlegi és korábbi polgármestere is hosszabb ideig dolgozott a gyűjteményben, akárcsak e sorok írója.

Ugyancsak lényeges eleme a sikeres működésnek az, hogy a megye meghatározó közgyűjteményei – múzeum, levéltár, könyvtár – már a kezdetektől fogva szorosan együttműködtek egymással közös kutatások, kiállítások, kiadványok létrehozásában, a kutatók kiszolgálásában; a térbeli közelséget is kihasználva ma már a számítógépes on-line kapcsolat is létrejött közöttük, és közös adatbázisokat is tudnak építeni.

A helytörténeti gyűjtemény állománya az elmúlt 45 év folyamán alakult ki: legnagyobb részét könyvekből és könyvszerű kiadványokból áll, a sikeres vásárlásoknak köszönhetően sok régi könyvet, térképet, metszetet is tartalmaz (a legrégebbi példányt 1522-ben nyomtatták). Jelentős – mintegy kétezer darab – képeslap is található a gyűjteményben, melyek a megye településeiről készültek; dokumentumértékük pótolhatatlan. A zalai sajtóorgánumok 1861–1949 között megjelent példányai eredetiben ugyan hiányosan, mikrofilmen azonban csaknem teljesen az olvasók rendelkezésére állnak; igénybevételüket egy fénymásolóval kombinált leolvásós teszi lehetővé. Az 1950-től megjelent újságok eredetiben is forgathatók.

A katalógusszekrények óriási mennyiségű cédulát őriznek az időszaki kiadványokban megjelent helyismereti jellegű irodalomról; ezek feldolgozása folyamatban van, de a kutatók részére kiadványonként és szerzői rendben hozzáférhető. A helyismereti gyűjteményben 1972-től folyik a megyei napilap, a Zalai Hírlap szisztematikus feltárása, mely így a megye mindennapi történetének krónikájává válik. 1990-től adatbázisba rendezve is készül, *Zalai Hírlap Sajtófigyelő* címmel – ezt a szolgáltatást floppy-n a megye városi könyvtárai is rendszeresen megkapják. Ugyancsak itt készül a Zalaegerszeg közgyűjteményeinek kurrens sajtóanyagát tartalmazó *Folyóirat Adatbázis* is.

A gyűjtemény munkatársai a kutatók mindennapi kiszolgálásán kívül folyamatosan részt vesznek kiadványok szerkesztésében is, önállóan vagy a partner közgyűjteményekkel együtt. Legutóbbi munkáik közül is kiemelkedik a Zala megye 1848–49-es történetéről készült bibliográfia, a Keresztury Dezső munkásságát bemutató dokumentumkötet válogatása és szerkesztése, vagy Zalaegerszeg történeti kronológiájának és bibliográfiájának elkészítése.

A megyei könyvtárban működik a *Zalai Életrajzi Kislexikon* szerkesztősége, melyet a megyei önkormányzat és a társult közgyűjtemények alkotnak – a nyomtatott lexikon mellett folyamatosan készült a *Nevezetes Zalai adatbázis*, mely 1997 óta az Interneten is hozzáférhető. A helyismereti gyűjtemény munkatársai részt vesznek a *Nádas Péter Gyűjtemény* bibliográfiai munkáiban és az – ugyancsak az Interneten hozzáférhető – *Nádas-bibliográfia* szerkesztésében.

Kiemelt feladata a gyűjteménynek *Keresztury Dezső* munkásságának és a róla szóló irodalomnak feltárása – a közeljövőben az erről készült adatbázis is olvasható lesz az Interneten; ebben a munkában a nemrég létrejött Keresztury Tudományos Gyűjteménnyel és a József Attila Városi Könyvtárral működnek együtt.

Zalai közgyűjtemény a cigányságról – a cigányságért

Zala megye honismeretéhez hozzátartozik a zalai cigány közösségek múltjának és jelenének ismerete is. Ma Zala megyében, Nagykanizsán működik egy olyan – részben történeti – gyűjtemény, mely erre a területre koncentrál, s a zalai (sőt, tágabban a délnyugat-magyarországi) cigányság történeti és néprajzi emlékeit gyűjti más tevékenységei mellett. A Nagykanizsa Megyei Jogú Város és annak Cigány Kisebbségi Önkormányzata által 1996. április 16-án alapított és a nyilvánosság számára 1997. április 17-én megnyitott Délnyugat-dunántúli Cigány Közgyűjtemény (továbbiakban Közgyűjtemény) elsősorban a cigány kisebbségi önkormányzat munkája során felmerülő igények figyelembevételével alakult és alakul, fejlődik. Olyan fiatal intézményről van szó, mely azt a szerepet, melyet vállalnia kell (kellett) még nem mindig tudja teljesen betölteni. Amikor – elsősorban a honismereti kutatás szempontjából – bemutatom gyűjteményünket, szükségszerűen a tervekről, a közeljövőben megteendő lépésekről szólok majd, s megpróbálok érzékeltetni pozícióját és szerepét a cigány kultúra rendszerében. Induljunk ki a névből, már csak azért is, hogy bemutathassam: nem választhattunk más – talán szerényebbnek tűnő – nevet. A név szerintünk pontosan ki kell fejezze azt, hogy mi az intézmény helye, hatóköre, munkaterülete. Intézményünk regionális, elsősorban a Délnyugat-Dunántúltra kiterjedő hatósugarú intézmény. Ennek oka egyfelől az, hogy Nagykanizsa vonzáskörzete mélyen belenyúlik Somogyba, a zalai cigányságnak kulturális, történeti, sőt geneológiai kapcsolatai nagyon erősek e nyugat-somogyi terület cigány közösségeivel. Másfelől, amikor zalai adatokat gyűjtünk, a történeti Zalát vesszük alapul, mely mai Veszprém és Vas megyei településeket is magába foglalt a történelem során. Regionalitásunkat megfogalmazva arra is tekintettel voltunk, hogy a már létező, a nyugat-magyarországi cigány közösségek történetével és kultúrájával foglalkozó intézmények (oktatási intézmények, gyűjtemények, kutatócsoportok Kaposvárott, Pécsen, Szekszárdon, Zsámbékon, Győrben) által le nem fedett területen indítsunk el kutatásokat, e szervezeteket rendszerként felfogva mi is e rendszer egyik eleme lehessünk. Ezt az elgondolásunkat a hozzánk forduló zalai és somogyi cigány kisebbségi önkormányzatok kérései és kezdeményezései is eldelt két és fél év során megerősítették, tehát elmondhatjuk, hogy helyünket – ezidáig – sikerült a valós igényeknek megfelelően meghatározni.

A név második eleme: Cigány. A névadáskor gondolkodtunk abban a változatban is, hogy „Roma Közgyűjtemény” legyünk, de két okból is a cigány elnevezésnél maradtunk. Először is a közgyűjtemény elnevezés minden elemében magyar nyelvű, s mivel a romákat magyarul cigányoknak nevezik, indokolt a cigány elnevezés. Másodsorban: a cigány nép Délnyugat-Magyarországon élő közösségei többségükben magyar vagy beás nyelven beszélnek.

A név harmadik eleme a funkciót árulja el: Közgyűjtemény. Túl általánosnak tűnhet e fogalom, de ha tevékenységi körünket nézzük, nemigen választhattunk más fogalmat. Tulajdonképpen ez határozza meg a legpontosabban, hogy milyen igények alapján is jött létre e gyűjtemény. A kisebbségi önkormányzati munka, elsősorban a cigány népismeret oktatás és a cigány kultúra szervezetti terjesztése okán merült fel az az igény, hogy kellene egy olyan dokumentumtár, mely biztos, naponta használható információbázist adhatna. A közgyűjtemény könyvtárból, képzőművészeti gyűjteményből, történet- és néprajzi gyűjteményből, filmtárból és levéltárból áll. Bővebben a történeti- és néprajzi gyűjteményt mutatom be, de előbb – röviden – a többi részgyűjteményről:

A könyvtár

A könyvtár elsősorban a cigány, beás (mely a román nyelv egy sajátos, román nyelvújítás előtti állapotú nyelvjárása) és magyar nyelvű cigány irodalmat; a cigányságról szóló társadalomtudományi szakirodalmat; az önkormányzati munkához szükséges jogi, közigazgatási, egészségügyi, szociológiai és politológiai szakirodalmat és általános kézikönyveket gyűjti.

A képzőművészeti gyűjtemény és a filmtár

A képzőművészeti gyűjtemény elsősorban nyugat-dunántúli cigányszármazású (magát cigánynak valló) képzőművészek alkotásait gyűjti, abból szervez tárlatot. A filmgyűjtemény

cigány témájú dokumentum és játékfilmeket gyűjt, melyeket elsősorban az oktatásban használhatnak. Ez legújabb – és még legkisebb – gyűjteményrészünk.

A levéltár

A levéltár Nagykanizsa Megyei Jogú Város Cigány Kisebbségi Önkormányzatának anyagait gyűjti és rendszerezi. Ez a rész elsősorban a jövő számára bír honismereti értékkel, hiszen a kisebbségi önkormányzat alakulásától kezdve dokumentálja annak mindennapi történéseit. Természetesen e rész a levéltárakra vonatkozó szabályok betartása mellett használható.

A Történeti és néprajzi gyűjtemény

Kialakításakor a kisebbségi önkormányzat abból a felismerésből indult ki, hogy a cigányság kultúráját szervezni és művelni csak a cigány identitás megerősítésével, a cigány nép magyarországi – esetünkben elsősorban zalai – múltjának kutatásával és az ismeretek terjesztése mellett lehet. Ezért támogatott abban, hogy a kutatásaim során előkerülő iratok, fényképek és más dokumentumok egy gyűjteményben ölthessenek testet, s feldolgozott adatbázissá válhassanak.

E dokumentumok mellett elsősorban beás anyanyelvű cigány fa- és vesszőművesek tárgyait gyűjtjük. E tárgyakkal és a Képzőművészeti gyűjteményből vándorkiállításra alkalmas tárlattal állítottunk össze, melyet iskolákban mutatunk be, magyarázó előadások kíséretében.

Gyűjteményünkben kevés a csak nálunk fellelhető anyag, inkább arra törekedtünk, hogy a különböző múzeumokban, levél- és irattárakban fellelhető dokumentumokat gyűjtsük egybe, hogy később mind gyűjtő, mind kutatáskezdeményező tevékenységünk tervezettebb, tervezhetőbb lehessen. Szeretnénk, ha a cigány közösségek után kutatók itt nálunk, a források egy részét, a források feldolgozásához szükséges szakirodalmat nálunk megtalálhassa, kutatásához szakmai segítséget kaphasson. Továbbá célunk az is, hogy e hiteles dokumentumokon keresztül a cigány értelmiség és a cigány politikai vezető réteg olyan múltképhez jusson, mely identitását erősíti, politikai helyzetértékelését javítja.

A forrásokat jól használja a cigány népismereti oktatás. Megfigyelésünk szerint egy-egy cigány helytörténeti forrás történelem órán, vagy szakkörben való feldolgozása növelheti a toleranciát, javíthat a nem cigány tanulók cigánysággépén azáltal, hogy egy működőképes és eredményeket is hozó történelmi együttélést mutat be.

A Közgyűjtemény jelenleg a nagykanizsai Bogdán János Cigány Közösségi Házban kapott helyet. Az egyik teremben a Könyvtár, a Képzőművészeti gyűjtemény és a Történeti-néprajzi gyűjtemény dokumentumtára, a másik teremben a néprajzi, népi iparművészeti tárgyak vannak elhelyezve. A hely még így is szűkös, de már alkalmas értékeink megmutatására. Használói a zalai cigány kisebbségi önkormányzatok tagjai és segítői; a nagykanizsai és környéki cigány származású fiatalok a cigány kisebbségi önkormányzat klubjain keresztül vagy egyéni megkereséssel; a nagykanizsai iskolák tanulói, tanárai a cigány népismeret-oktatás keretében; szakdolgozatók írók; helytörténészek, néprajzkutatók, szociológusok voltak.

Bár a nagykanizsai települési és cigány kisebbségi önkormányzat minden tőle telhető támogatást megad, a Közgyűjtemény végső soron szeretné működését biztonságos anyagi alapokra helyezni. Erre akkor van lehetőség, ha olyan módszertani központtá tud válni, mely hatékony segítséget tud adni helytörténeti, antropológiai, néprajzi, szociológiai kutatásokhoz. Ez nem kevesebbet jelent, mint rendszeres kisebbségkutatási konferencia tartását; saját kiadványsorozat beindítását; olyan nyári tábor létrehozását, ahová kutatókat várhatnánk, megteremtve a terepmunka feltételeit.

A Délnyugat-dunántúli Cigány Közgyűjtemény olyan kezdeti lépéseinél tartó intézmény, mely a régiókban élő és ható cigány kultúra szolgálatában, a soknemzetiségű Dél-Zala kultúrájának szolgálatában áll s dolgozik azért, hogy minél többet és minél pontosabban tudjunk a délnyugat-magyarországi, elsősorban a zalai cigány közösségekről, a cigány, magyar és horvát nép itteni történelmi és kulturális kapcsolatairól.

Kardos Ferenc

Nem mindennapi ünnepek Adán

Városunkban 1996 óta működik az ünnep-előkészítő bizottság, amelynek feladata volt a honfoglalási ünnepség megszervezése. Ennek a millicentenáriumi emlékbizottságnak köszönhető, hogy emlékparkot hoztunk létre a Tisza-parton, s 1996. augusztus 20-án emléktáblát is avattunk a következő felirattal:

896–1996
„Áldjon vagy verjen sors keze:
Itt élned, halnod kell.”
(Vörösmarty)

A millicentenárium évében
a nemzeti tiszteletadás jeléül
a községi önkormányzat
Ada

Azóta a millicentenáriumi emlékbizottság feladata volt a magyar forradalom és szabadságharc 150. évfordulója ünnepsorozatának megszervezése is. Így amikor terveztük az 1999-es márciusi ünnepeket, s olvastuk a Magyarok Világszövetsége lapjában, a Magyar Figyelőben a szlovákiai Palóc Társaság felhívását: *Ültessük el a szabadság fáját!*, kiemelt rendezvényként műsortervünkbe iktattuk a faültetést is. Emellett: kiállítást nyitottunk: *A Tisza mente a szabadságharcban* címmel, irodalmi megemlékezést szerveztünk *A szabadságharc irodalma – az irodalom a szabadságharcban* címmel. Koszorúzással egybekötött ünnepi megemlékezést tartottunk az 1849 februárjában Zentánál elesett áldozatok emlékművénél.

A Szabadság fájának méltó helyéül az emlékparkot tartottuk, s 1999. március 15-én sor került a faültetésre a millicentenáriumi emlékbizottság, a Magyarok Világszövetsége Jugoszláviai Országos Tanácsa (MVSZ JOT), és az adai Vadvirág Hagyományápoló Kör szervezésében. A kissé borongós márciusi délutánon ünnepi műsor kíséretében, és szépszámú közönség jelenlétében tölgyfát ültettünk, mintegy jelképesen. A tölgyfa ugyanis mélyre eresztett gyökérével, időtálló fájával és lombjával ellenáll az idő minden viharának. A fa tövéhez a következő szöveg került a földbe; üzenetképpen az utókor számára:

A SZABADSÁG FÁJA
EZT A FÁT AZ ADAI MILLENNIUMI EMLÉKBIZOTTSÁG
ÉS A MAGYAROK VILÁGSZÖVETSÉGE JUGOSZLÁVIAI
ORSZÁGOS TANÁCS (MVSZ JOT) ÜLTETTE
AZ 1848/49-ES MAGYAR FORRADALOM ÉS
SZABADSÁGHARC 150. ÉVFORDULÓJÁRA
A SZÜLŐFÖLD IRÁNTI SZERETET ÉS HŰSÉG JEGYÉBEN.

SZOLGÁLJA EZ A FA KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYAR
NEMZETI KÖZÖSSÉGÜNK TÖRTÉNETI TUDATÁNAK
ELMÉLYÍTÉSÉT, ÖNBIZALMÁNAK ERŐSÍTÉSÉT,
ÖSSZEFOGÁSÁNAK SZÜKSÉGESSÉGÉT ÉS SZELLEMI-
ERKÖLCSI FELEMELKEDÉSÉT:
ADA, 1999. március 15.

Tevékenységünket szeretnénk folytatni az ezredforduló és a Szent István évforduló méltó megünneplésével!

Szabó Szabados Ilona

Emlékezés Tóth Jánosra, a népi építészet kutatójára

Zalaegerszegen, a páterdombi városrészben egymás mellett található a Gönczi Ferenc, a Holub József és a Zalai Tóth János nevét viselő utca. Szép jelkép: három olyan tudós férfúnak állítanak emléket, akik Zala múltjának kiemelkedő kutatói voltak. Gönczi Gőcsej néprajzáról írt monográfiájával, Holub a megye történelmének feltárásával, Tóth János a népi építészet értékeinek felmutatásával érdemelte ki az utókor megbecsülését. Gönczi és Zalai Tóth neve egymás mellett olvasható a Göcseji Falumúzeum márványtábláin is. 1998-ban halálának félszázados fordulóján Gönczire emlé-keztünk, s tavaly volt Tóth János halálának 20. évfordulója is. Akkor nem tettük, ez évben az ő emléke előtt tisztelgünk: száz esztendeje született.

1899. december 12-én Zalaegerszegen a Wlassics Gyula utca 53. számú, ma is álló házban Tóth János megyei hivatalnok és Rózsás Rózsa fiúk születésének örvendeztek, akit János Ferenc névre kereszteltek. A fiú csak kisgyermekkorának emlékeit szerezte a Zala parti városban, a gimnáziumot már Keszthelyen végezte. Nem volt színjeles diák, de a tanintézet egyik legtehetségesebb, talán legsokoldalúbb növendéke. 1917-ben, érettségijének évében ő volt az Ifjúsági Önképzőköri elnöke, a Testgyakorló Kör alelnöke, a Mária Kongregáció praesese, ő mondta a március 15-i ünnepi beszédet, a jelígis novellaírói, magyar irodalomtörténeti és német nyelvi pályázatokon ő kapta az első díjat, Zala Vármegye Törvényhatósága is neki ítélte a Milléneumi (sic!) Ösztöndíj 400 koronáját.

Talán törekenyebb testalkata miatt mentesült a hadiszolgálat alól, s 1921-ben Budapesten kézhez vette építészmérnöki diplomáját. Egy évig a keszthelyi Mezőgazdasági Akadémián dolgozott, s mindössze 23 esztendő, amikor 1922-ben Szombathely város főmérnökének nevezték ki. E tisztségében 1945-ig maradt, 1947-ig a Balaton környékének építési, műszaki felelőse, 1947–1949 között több város, köztük Keszthely rendezési tervét készítette el. Ezután Budapesten és Győrben építési irodákban dolgozott, 1957-től 1965-ig az Építési Minisztérium Műemléki Osztályának munkatársa.

Szombathelyen épületeket tervez, városrendezési terveket készít, s hamarosan a város megbecsült polgára lesz. Savaria szellemét ez időben Géfin Gyula egyháztörténeti munkássága, Pável Ágoston sokszínű tevékenysége, a városháza pénzügyi tisztviselőjeként dolgozó Bárdosi Németh János költészete, a csodagyerekként feltűnt Weöres Sándor első sikerei, a Vasi Szemle magas színvonalra határozzák meg. Ebben az inspiráló légkörben a fiatal mérnök előbb építészettörténettel foglalkozik, Rómában Borromini életművét kutatja, tanulmányozza. Itt Sík Sándorral, Várady Imrével rója az Örök Város utcáit, bíborosok palotáiba lesz bejáratos, s hatodfél évtizeddel később is meghatottan emlékezik a Sík Sándorral töltött bensőséges estékre. Tehetségére Gerevich Tibor is felfigyelt, munkatársul is szívesen fogadná.

Kedvező kritikákat olvashatott 1936-ban megjelent Apostolok útján című verseskötetéről, fametszet –albumait elismeréssel fogadták, művei a Nemzeti Szalon és a Műcsarnok kiállításain szerepeltek. Költeményei, képzőművészeti alkotásai Zalai Tóth János néven jelentek meg, ez indokolja, hogy szülővárosában nevének e változata került az utcanévtáblára.

Krisztusi életkorában, 1932-ben figyel fel szűkebb lakóhelye népi építészetére. Ettől kezdve szabad idejének legnagyobb részében úton van: gyalog, biciklin, motorkerékpár hátsó ülésén, élete vége felé már szivességi autó-fuvarokkal járja előbb Nyugat-Magyarország, később már az egész haza földjét: 800 települést keresett fel. Méri, leírja, rajzolja, fényképezi a pár évtized múlva jórészt eltűnő falusi házakat, haranglábakat, már romladozó útszéli keresztteket, sokszor málló vakolatú szőlőhegyi kápolnákat. Ismereteit gyarapította az erdélyi, szlovákiai, szlovéniai, lengyel, román, dalmát, olasz, bolgár földön folytatott összehasonlító elemzéseivel is. Mindezt hihetetlen szenvedéllyel.

Magam az 1960-as években voltam tanúja, s lehettem néha talán segítőtje is a már hatvanhetven közt járó János bácsi megszállottságának. Akkor alig értettem e macacsságot, ma már, ugyanabba a korba jutva tudom, hogy igaza volt. Sietnie kellett, mert a hagyományos falukép, a régi mesterek teremtette szépség az ő erejénél, lehetőségeinél is gyorsabban fogyatkozott. Apáink, nagyapáink lakóházát ma már nem a falvakban, hanem saját emlékeinken kívül Tóth János műveiből idézhetjük fel. Az ezredvég kutatója számára kincsesbánya a közel félszáz tanulmány és a hat önálló kötetbe zárt életmű: Így épít a vasi nép (Szombathely, 1938) – A magyar falu építőművészete (Szombathely, 1945) – Népi építészetünk hagyományai (Bp. 1961) – Göcsej népi építésze (Bp. 1965) – Az Őrség népi építésze (Bp. 1971 és 1975) – A Felső-Tiszavidék népi építésze (Gilyén Nándorral és Mendele Ferencsel közösen, Bp. 1975.)

Születésének századik évfordulójára már nemzeti értéké rangosodott az a két szabadtéri néprajzi múzeum, melynek tervezésében, létrehozásában is nagy szerepet vállalt. Zalaegerszezen Barabás Jenővel s Szentmihályi Imrével, Szombathelyen ugyancsak Barabás Jenővel és Bárdoi Jánossal közösen álmodták-tervezték meg, ami ma a látogató elé tárul.

A hon ismeretének elkötelezettjei számára nem csak az 1978-ban lezárult életmű példája lehet tiszteletreméltó, hanem hitvallása is időszerű: „Hűséges voltam szülővárosomhoz, Zalaegerszeghez és ifjúságom városához, Keszthelyhez és mind a kettő hűséges volt hozzám is, megbíztak városrendezési terveik elkészítésével akkor, amikor megnehezült az életem. Hűséges voltam a vasi földhöz, mivel 26 éven át adott kenyeret és otthont. Szülőföldem iránti szeretetem sugalmazta a Göcsej könyvemet és a vasi föld iránti hálám jele az Őrségi könyvem” – írta a halála évében megjelent, életét összegző vallomásában.

Németh József

Benke László (1914–1999)

„Elő vagyok jegyezve a századfordulóra” jegyezte meg „hamiskás mosollyal” jó másfél évtizede adott interjúban. A sors nem így akarta! Benke László 1999. január 7-én, életének 85. évében elhunyt. Talán ő sem egészségi állapotára, hanem megvalósítandó terveire, célkitűzéseire gondolt fenti mondatánál, hiszen a révfülöpi honismereti gyűjtőszobához való sétaút közben már akkor is meg-meg kellett állnia szívének rakoncátlankodása miatt.

Még az 1980-as évek közepén ismertem meg a szikár, egyenes tartású, ráncokkal barázdált arcú, de mosolygós szemű, nyugalmazott iskolaigazgató urat. A kis révfülöpi faházban rejtőző honismereti gyűjtőszobába keveredtem be, s találkoztam vele. Lassan, akadozva beszélt, s gyakran megpihent. Infarktus és agyérögörcs – mondta, de ez sem akadályozta személyiségének sajátos, derűs kisugárzását, s a történelmi relikviák közötti bőbeszédűségét. Minden tárgyról, dokumentumról hosszasan, érzelmekkel átélten beszélt, kézbe adta őket, s többszöri látogatás után, „vizsgáztatott”. S mennyi minden volt szebb napokat is megért gyűjteményében! Az egyik napilap a „kulturkincsek milliomasának” nevezte őt, nem véletlenül.

Benke László 1914. augusztus 22-én született a ma már Nagyatádkhoz tartozó, kiszagdák és zsellérek lakta Bodvicán. Édesapja az I. világháború kitorése után néhány hónappal a szerbiai fronton halt meg, s az édesanya két félárva fiúval maradt egyedül. Gyermekkorában a henészi práter, a Csík domb, nyáron a Rinya vize s a dél-somogyi erdőfeneteg szerettette meg vele egy egész életre a természetet, a növény és állatvilágot. Ifjúkorát a sport, a labdarúgás, a zene, a színjátszás, a néptánc valamint a szűkebb és tágabb környezet megismerési vágyából fakadó természetjárás gazdagította. A négy polgárit Nagyatádon, az állami tanítóképzőt 1928–1933 között a nagyhírű csurgói iskolában végezte. Tanítói oklevele megszerzése után némi szerencsével – a gazdasági világválság időszakában vagyunk, mikor évekig állás nélkül tengődtek pályatársai – kishivatalnokként jutott munkához egy takarékpénztárban. Az ebből való kitörést a labdarúgásnak köszönhetette, s 1938-ban Nagyálló római katolikus iskolájába nevezték ki állami kiegészítő tanítónak. Az itt töltött évek alapozták meg benne az elkötelezett

pedagógust és népművelőt, a honismereti kutatót. Itt ismerte meg Váci Mihály tanító-költőt, akivel később a révfülöpi évek alatt is jó barátságot tartott. S itt ismerte meg jövőendő feleségét Plávenczky Erzsébetet is, akivel 1942. március 21-én keltek egybe. De következett a világháború, a katonai szolgálata, a vezénylések s a kiábrándulás. Nagykállóba visszatérve 1945-től a római katolikus, majd 1948-tól az államosított iskola igazgatója lett. A közéletben is szerepet vállalt. Járási szakszervezeti titkár, később járási tanácstag. Újabb szakképesítést szerezve rövidesen biológia-földrajz szakfelügyelő.

Feleségével 1951 nyarán költöztek Révfülöpre. Benke Lászlót augusztus 15-étől helyezték át a régió első – Fonay Tibor által létrehozott – körzeti általános iskolájába, a révfülöpibe. „Messziről jött ember ne sokat beszéljen, inkább cselekedjen!” – vallotta, s ez lett vezérelve új otthonában. 1953–1954-ben megyei szakfelügyelő biológia-földrajz szakterületen, majd 1954-től a révfülöpi általános iskola igazgatója volt két évtizeden át, nyugdíjaztatásáig.

Életútján felelevenítve külön kell szólnunk honismereti, helytörténeti kutatói tevékenységéről, amely nála, mint pedagógusnál, a szülőföld szeretetére nevelés forrása volt. Ez irányú vonzódása is Nagykállón kezdődött s nem akármilyen eredményességgel, hiszen 1947-ben néprajzi és régészeti gyűjtő- és kutatómunkájáért a nyíregyházi Jósza András Múzeum oklevéllel tüntette ki. „Néprajzi és régészeti gyűjtőmunkám során alakult ki bennem az a meggyőződés, hogy a pedagógus nem csak a mával, hanem a múlttal, annak haladó hagyományaival is foglalkozva érhet el eredményt a jövő építésében.” – mondta egy későbbi interjújában. Révfülöpre kerülve az 1950-es évek elejétől továbbfolytatta a helyi a Balaton-felvidéki Káli- és Nevegy-völgyi települések múltjának kutatását, értékeinek megmentését. (A Révfülöpi Helytörténeti Gyűjtemény négy évtizedéről lásd bővebben a Honismeret, 1991. 3. sz. 88–89. oldalait.)

Sorolhatnánk a neveket, Pöltenberg Ernőét, Madách Imrét, Mikszáth Kálmánét, Lóczy Lajosét, Szontagh Tamásét, Sebestyén Gyuláét, avagy József Attiláét, Radnóti Miklóset, Egry Józsefét, a Pauler családet stb., hogy csak az országosan ismerteket említsük, kikhez kapcsolódóan értékes dokumentumokat, tárgyakat, emlékeket gyűjtött és publikált. Az 1960-as évek közepére a neves révfülöpi gyűjtemény már jelentős szakmai találkozási színtere. 1965-ben Révfülöp kétnapos megyei honismereti találkozónak adott otthont, s az 1970-es évek elején országos második díjjal jutalmazták. E termékeny évek azonban igen ellentmondásosak. A gyarapodás, a „hírnév” ellenére a gyűjtemény állandó elhelyezési gondokkal küzdött, Benke László munkáját hivatali meg nem értés, gáncsoskodás nehezítette.

A gyűjtemény létrehozása ellenére a gyűjtőszervező mégsem vált elsődlegessé nála. Mindig is fontosabbnak tartotta a szemléletformálást, melyről azt vallotta: „A családban kell, hogy kezdődjön a hagyományok ápolása, az emlékek megőrzése, a tárgyi és szellemi hagyományok gyűjtése. Érzelmi kötődés kell az emberhez, a tájhoz...” S nemcsak vallotta ezt, hanem meg is valósította, mikor az általa vezetett honismereti szakköre tagjainak, gyűjteménye látogatóinak, vendégeinek kezébe adta összes relikviáit; például Pöltenberg Ernő aradi vértanunk utolsó búcsúlevelét is. S a szemléletformálás motiválta abban is, hogy öregkorára teljes gyűjteményét Révfülöp nagyközségnek ajándékozta 1991-ben. „Évtizedeken keresztül nem magamnak gyűjtöttem ezeket a 'kincseket', hanem mindnyájunknak, s nem a 'kincsgyűjtés' volt a cél, hanem az csak az eredmény, az eszköz a tanulók és felnőttek nevelésében. Most, ahogy Gyurácz evangélikus püspök mondta egykoron – egy ládával jöttem, és úgy is megyek el.”

Tevékeny életútját, többirányú munkálkodását nem csak tanítványai, kollégái elismerése övezte. Több mint egy tucat kitüntetés között ott találjuk A honismereti mozgalomért emlékplakettet (1980), a TIT aranykoszorús jelvényét, s az utolsóként, 1993-ban átadott Országos Honismereti Akadémia Emlékplakétját is. A személyes elismerésről is meg volt a saját véleménye: „Kitüntetésem nem engem illetnek meg, hanem a családomat és munkatársaimat.” – vallotta.

Immár ő is Révfülöp történetének részévé vált. Benke László olyan révben ért, ahonnan nincs visszaút. Emléket nemcsak a gyűjtemény, a honismereti írásaiból megjelent kis füzet, az életút összeállítás, több száz honismereti cikke és tanulmánya, több ezer oldalnyi kéziratanyaga, hanem a családtagok mellett a sok-sok barát, tanítvány és a révfülöpiek is őrizni fogják. (A helyi képviselőtestület döntése értelmében a Révfülöpi Honismereti Gyűjtemény alapítójának, Benke Lászlónak nevét veszi fel.)

P. Miklós Tamás

Horváth Károly zalai néprajzkutató emlékére

(1933–1998)

Horváth Károlyt – Karcsi bácsit, ahogy szűkebb és tágabb környezetében fiatal és öreg nevezte – 30 éve ismertem meg Zala megye nyugati határszélén, Lentiben. A helyi Művelődési Központban dolgozott előadóként, ott ahol pályakezdő zenepedagógusként kollégáimmal megkezdtük a zeneiskolai oktatást. A rendszeres találkozások, beszélgetések alapján ismertem meg múltját, gyökereit, amely indítatásként és fógódként egész életét, munkásságát végigkísérte. Azt a munkásságot, amely a népi kultúrához, népdalgyűjtéshez, néprajzhoz kötötte őt egész élete során.

1933. október 18-án született a Sopron megyei Szakony községben. 1940-ben kezdte az elemi iskolát szülőfalujában, 1945-ben a csepregi polgári iskolába írták be, mivel úgy látszott, hogy nem lesz tanítója a községnek. Az általános iskola elvégzése után a soproni tanítóképzőbe jelentkezett, s azt végezte el 1953-ban. Itt szerezte meg a képesítőt is a következő évben. Gyakorló évét Zala megyében Nován töltötte, de a következő évben a körzet egyik kisiskolájához Hernyékra helyezték társadalmi érdekből. Ott igazgató tanító lett, összevont felső tagozatot tanított 7 évig. Itt kezdte kamatoztatni a képzőben szerzett művészeti ismereteit. Tanítványai több ízben nyertek járási, megyei díjat sport, ének és énekkari versenyeken. Itt kezdett behatóbban foglalkozni népzenei gyűjtéssel is.

1961-ben Nováról elkerült az énektanár, így visszahelyezték régi iskolájához, ahol csaknem 100 tagú népiegyüttest vezetett. Innen hívták be Lentibe járási művészeti előadónak. Itt megalapozta a zeneoktatást, körzeti rendszert hozott létre. Énekkarokat vezetett, folklórfesztiválokat szervezett.

14 évig tanított a Lenti gimnáziumban éneket és vezette az intézmény énekkarát. A hetvenes évek végétől régi együttese mellett Szlovénia magyarlakta településein gyűjtött és csoportvezetést is vállalt.

Szakmai tevékenységét mindenhol elismerték, több kitüntetést is kapott, úgymint: Zala megye Nívódíját, Zala megye Alkotódíját, Lenti Városért emléklakettet.

Életművét hét könyvre, az összegyűjtött tizenháromezer népdal, emléket barátai, ismerősei, tisztelői őrzik meg. A mi feladatunk pedig munkásságának, néptanítói és emberi erényeinek ápolása, továbbadása.

Pápai János